

- праць з нагоди 60-річчя докт. філол. наук проф. М. Ткачука. — Тернопіль : ТНПУ, 2009. — Вип. 27. — 466 с.
3. Кодак М. П. Поетика як система / М. П. Кодак. — К. : Дніпро, 1988. — 160 с.
 4. Костецький Ігор. Тобі належить цілий світ. Вибрані твори / Ігор Костецький ; [упорядкув., ст., прим. М. Р. Стех]. — К. : Критика, 2005. — 528 с.
 5. Літературознавча енциклопедія : у двох томах. Т. 2 / [авт.-уклад. Ю. І. Ковалів]. — К. : ВЦ Академія, 2007. — 624 с.
 6. Матвієнко С. Експеримент з мовою. Інтерпретація творів І. Костецького / С. Матвієнко // Кур'єр Кривбасу. — 2001. — № 145. — С. 167–183.
 7. Мацько В. Еміграційна проза ХХ ст. / Мацько В. — Хмельницький : Дерепка І. Ж., 2009. — 387 с.
 8. Назаревич Л. Екзистенційність як філософська та художньо-естетична домінанта української малої прози к. ХІХ — поч. ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.06 "теорія літератури" / Л. Назаревич. — Тернопіль, 2008. — 20 с.
 9. Проза про життя інших : Юрій Косач : тексти, інтерпретації, коментарі / [упоряд. В. Агеєва]. — К. : Факт, 2003. — 352 с.
 10. Проскурнин Б. Художественный психологизм до и после Фрейда / Б. Проскурнин // Филологический заметки. — 2008. — Ч. 1 — С. 5–17.
 11. Руднев В. Психотический дискурс / В. Руднев // Логос. — 1999. — № 3. — С. 111–117.
 12. Фашенко В. У глибинах людського буття : Літературознавчі студії / Василь Фашенко. — Одеса : Маяк, 2005. — 640 с.
 13. Шерех Ю. Пороги і запоріжжя : Література. Мистецтво. Ідеологія : в 3 т. / Юрій Шерех. — Х. : Фоліо, 1998. — Т. 1. — 350 с.

**The Modernist Means and Methods of Psychological Analysis
in the Short Stories by Yurii Kosach «Nocturne b-moll»
and Ihor Kostetskyi «The Whole World Belongs to You»**

The article investigates the usage of the modernist means and methods of psychological analysis in the short stories by Yurii Kosach «Nocturne b-moll» and Ihor Kostetskyi «The whole world belongs to you». Along with the forms of direct psychological analysis the stream of consciousness, internal speech can be found in the work. Portrait descriptions, space and time measuring, artistic fade-in and montage are the forms of indirect psychological analysis. Their basic function in the composition is to precisely recreate conscious and unconscious processes and impulses represented in the instantaneous impressions and ideas of heroes.

УДК 821.161.21

Тетяна Веретюк (Харків)

**ІСТОРИЧНИЙ ЧАС ЯК ДОМІНАНТНА КАТЕГОРІЯ
У ЗБІРЦІ ІГОРЯ МУРАТОВА «РОЗЧАХНУТА БРАМА»**

В усі епохи розуміння часу щільно пов'язано з пошуками сенсу буття, розв'язанням дилем людини — суспільство, мистецтво — суспільство, життя — смерть, вічне — дочасне, цінне — псевдоцінне, з розумінням співвідношення матеріального й духовного і у зв'язку з цим ролі мистецтва в суспільстві, прагнення перебороти трагізм дочасності, швидкоплинності людського життя. Мистецтво — це постійна боротьба з часом, миттєвістю індивідуального життя. Цю розвідку присвячено розгляду історичного часу як домінантної категорії у поетичній збірці Ігоря Муратова «Розчахнута брама».

Час — своєрідне явище у художньо-словесній творчості. Категорію часу вивчали філософи, літературознавці, мистецтвознавці від давнини до сучасності, серед них Фалес, Лукрецій, Геракліт, Платон, Аристотель, Аврелій Августин, Ньютон, Лессінг, Кант, Гегель, Джордж Берклі, Девід Юм, Ернст Мах. У радянському літературознавстві слід згадати Михайла Бахтіна,

Дмитра Лихачова, Олександра Лосєва. Категорії часу присвячено праці загальнотеоретичного і методологічного характеру, є чимало досліджень про час в окремих художніх творів. Проте у найновіших студіях на матеріалі української літератури власне теоретичні аспекти цього феномену розроблено найменше. Дехто просто уникає з'ясовувати теоретичні проблеми й ігнорує будь-які особливості поезії і прози, висвітлюючи їх конкретні зразки винятково в історико-літературній перспективі.

Взаємини письменника зі своїм часом складаються по-різному та можуть змінюватися протягом життя. Час, у якому живе людина і який вона прагне зупинити у творі, досить мінливий як в широкому історичному контексті, так і в одній конкретній людській долі. Масштаб письменника, звичайно, визначається його здатністю об'єктивно, правдиво зображувати свою добу, а це неможливо без його самоусвідомлення в часі, без виробленого ставлення до нього. Деякі письменники можуть випереджати свій час, чиї кращі твори належно будуть поціновані лише представниками наступного покоління, є й такі письменники, які всупереч своєму талантові безнадійно відставали від часу.

Час у мистецтві служить естетичній і пізнавальній, а через них і виховній меті. Мойсей Каган, посилаючись на дослідження Володимира Днепрового про творчість Томаса Манна, дуже влучно відзначив, що «особливе чуття часу» залежить від того, як живе людина: чи наповнює вона життя напруженою творчою працею, чи спустошує сонним неробством, і навіть від того, як мислить людина — в дусі консерватизму чи новаторства. Час змістовний і час пустопорожній плінуть за різними законами [2, с. 121–122].

Цікаво, що це відкриття роблять саме письменники. У літературі широко відбита трагедія змарнованих годин, років, цілого життя, трагедія людей, які не мають змоги прикласти свої сили, здібності до суспільно корисної діяльності, які з власної вини чи з вини суспільства (наприклад, трагедія безробіття), історичних обставин гублять своє життя.

Нонна Копистянська, говорячи про вивчення проблеми художнього часу, зауважує, що таким чином ми говоримо про дослідження зв'язків між поняттям, образом та реальним часом, між автором та його твором, між автором та зовнішнім світом, до якого він належить і тим, до якого він генетично та історично не належить, але в який себе «переселює», зв'язку між різними типами художнього мислення, між науками, видами мистецтва, зв'язку частин у творі, художнього часу з граматичним тощо [4, с. 12].

Історичний час — це не просто форма художнього часу, якій притаманній лінійність, безперервність, необоротність, нескінченність, загальність, безмежність [8, с. 88], а й матеріал для творчості письменника.

Проявами історичного часу у творчості поета Ігоря Муратова стають зустрічі й розлуки, палка любов і підступна зрада, війна, концтабори, сумні роздуми й пекучі болі, райдужні мрії й мінливі настрої, світлі сподіванки і гнітюча безнадія, щемка туга за волею й Батьківщиною.

Варто зазначити, що Ігор Муратов своє розуміння часу висловлює і в публіцистичних статтях, виступах, у зверненнях до читача, ліричних відступах, вкладає в уста своїх героїв, але передусім втілює в образі часу.

Збірку «Розчахнута брама» (1967) позначено чіткою оцінкою життєвих суперечностей, широтою погляду на життя, філософськими роздумами та войовничою полемічністю. У першому ж вірші-монолозі «Даю нащадкам інтерв'ю» автор самокритично оглядає свій творчий шлях і висловлює продумане і зріле розуміння відповідальності поета за життя, за людину: «...зважаю кожен крок / І на руїнах помилок / До смерті й хвильки не змарную, / До серця людство пригорну я, / Не те що лаврів не ждучи — / Бодай мізерної подяки, / Аби хоч трохи уночі / Виводити на сонце з мряки, / Світить і невідступно тих, / Хто сам збагнуть його не встиг» [5, с. 202].

Ігор Муратов живе радощами і болями свого часу, його хвилюють проблеми миру і війни, моральне обличчя сучасника, майбутнє людства... Гуманізм, повага до людини, прагнення бачити її щасливою виявляється і в нічних роздумах над ліжком доньки про війну у В'єтнамі («Тривожне»), і в ставленні до славних революційних традицій («Балада про переселення душ»), і в сильно розвинутому відчутті краси весняного пробудження природи («Березнева рапсодія»), краси Карпатського краю («Прикарпатські мініатюри»), у віршах про кохання (етюди «Нічний», «Гнівний»), у роздумах про життя («О третій годині», «Інтимне призначення», «Обрії», «Етюди»).

Для творчості Муратова прикметна наявність циклів у кожній збірці. У «Розчахнутій брамі» так само є кілька циклів. Ліричні цикли письменника — промовисте свідчення його надзвичайно уважного ставлення і до «натури-матінки», і до пейзажу в літературі, який він все впевненіше освоював. Пейзаж у поета — важлива грань авторського бачення та сприйняття світу, практичні вияви його естетичної теорії.

У циклі «Етюди» Муратов створює різнобарвну картину навколишнього світу. В етюдах про ліс, море, сонце і блакить, про хмари, вітер і дощ, про цвіт яблуні, молоді топольки, про суниці, ромашки і цупку березку, про горобців, чайок і зозулю ми спостерігаємо як одвічні атрибути української природи органічно зливаються і набувають нового емоційного забарвлення і художньої краси в роздумах поета про життя своєї країни.

Серед «Етюдів» варто виділити «Приморські етюди», тематика яких напрочуд різнобарвна. Пам'ять поета взагалі має дивовижну здатність приберігати все те, для чого час ще не настав, ті несуттєві, здавалося б, подробиці, деталі, щоб, коли така пора настає, освітити новим світлом, сповнити новим значенням, а отже, й розкрити нові риси таланту.

Так вийшло і зі спогадами про море: через декілька років ці спогади зринули раптово, дивлячись на звичайних міських горобців письменникові пригадалися приморські: «Ім байдуже — славетний порт... / столиця... / Чи затишний райцентр на степовій / ріці. / Під вітром штормовим їм корм / насущний сниться, / Хоч ген у піні хвиль — приморські / горобці» [7, с. 201].

Море стає для письменника символом життя, невинності, а також символом хвилювань і страждань: «Море, мріє моя, / ти — безмежжя, / безладно пооране, / Ти — безсонний прибій / ти — хмаринок відбита плавба, / Розтинають тебе / гострозубі свавільниці — / борони... / Боронити свій спокій від тебе / коли-небудь / навчусь я хіба!» [7, с. 200].

Цю добірку завершує вірш, що ніби утверджує силу моря і нашу слабкість. Адже сьогодні ми є, а завтра нас немає. Море ж житиме вічно: «Ще ж не наслухався я моря, / не наслухався: / Ні ревища, коли об скелю — хвилею, / Ні лементу бакланів одчайдушного... / О ні, я моря зовсім не наслухався. / Його нема — а в вухах так і гукає, / Далеко десь, а й досі квилить / в пам'яті. / Шепчу: “Люблю тебе!” / Воно мене й не слухає, / Немов сміється з нас, / що так пишаємось / Своєю твердю, перед ним — / непевною» [7, с. 202].

На мою думку, найважливіше досягнення у цій збірці — вміння поета примусити читача думати і співпереживати. Наприклад, у поезії «Той час, коли солдатами стаємо» автор темпераментно і по-бойовому стверджує свій позитивний ідеал. Він нагромаджує несподівані заперечення: «Солдатами стаєм не в час атаки...», «Солдатами стаєм не перед штурмом...», — щоб посилити думку про те, що все життя готує людину до подвигу, до того вирішального моменту, коли вона мусить проявляти свою справжню людську сутність: «Коли коханих до зірок ведемо, / Пізнавши щастя мед і гіркоту, / І в мить оту, врочисту і святу, / Навік їх оборонцями стаємо» [7, с. 165]. Марія Кенігсберг наголошувала, що поезія Ігоря Муратова «мужня і сувора, радісна і життєстверджуюча водночас» [3, с. 12].

Шістдесяті роки в українській поезії стали періодом «другого прочитання» війни. На думку Миколи Ільницького, «це голос пам'яті, яка робить історію — сучасністю, засвідчує неперервність зв'язку часів, нетлінність моральних уроків минулого» [1, с. 42]. Твори Муратова про війну — високопоетичні твори, які викликають у читача найтепліші думи й почуття про Батьківщину та народ — це три сюїти «Розчахнута брама», «Нашадки Прометєя», «Залізом і кров'ю», які були написані ще в таборі для полонених.

Одним із перших творів, в якому мова достовірного документального свідчення переконливо й сильно зазвучала, була поема Ігоря Муратова «Розчахнута брама», до складу якої ввійшли дев'ять віршів разом із інтродукцією та епілогом, написаних у Німеччині у 1942–1944 роках, у концтаборі для полонених, на острові Узедом, у селищі Пеенемюнде, решта віршів написанні 1966 року. За словами Миколи Ільницького, ці вірші створили «сильну, не бачену доти в українській поезії емоційну атмосферу поеми» [1, с. 42]. Завдяки обраній формі, поет зміг поєднати в цій автобіографічній сюїті драматичні картини оточення й полону з теперішніми своїми роздумами поета про пережите.

В «Епілозі» Ігор Муратов звертається до пам'яті із закликом «бути чесною, доброю і світлою» [7, с. 192], це розкриває позиції письменника, коли він пише про роки боротьби проти німецьких загарбників.

Читає, гортаючи сторінку за сторінкою «блокнотик малий, захалавний» [7, с. 183], «малий записник заповітний» [7, с. 183], бачить як у спогадах автора оживає «день незабутній осінній, коли в сорок другому році, контужений хворий, самотній, відбившись від змучених друзів, я в лісі поліським лишився...» [7, с. 183], а потім тяжкі табірні роки... «За дротами красується жито» [7, с. 85], а полонені «лихим суховієм обдерті, мов дерева, забуті дощем» [7, с. 185] не сміють ні жити, ні вмерти. Ігор Муратов, як і сивий воїн з Карпат, як хлопчик-чередник, як чехи, серби, українці — всі вони «наругою-бідою» сковані в одне [7, с. 186], таять у собі «крізь чорну муку, крізь нелюдський страх» [7, с. 187] потайну жагучу думку, яка надає їм сили.

Головним у цій сюїті стає оте напружене внутрішнє життя, яким живуть полонені, ті пристрасні бажання, що надають їм сили сміятися ворогам у вічі, не зломитись, не зрадити. У дев'ятому вірші поет розкриває себе і свої бажання в таборі за колючим дротом з такою одвертістю і обов'язковістю, що вони стають і нашими бажаннями: «...І згадує, згадує серце, / І в нім воскресають / навальні бажання, / Коли приголомшила виждана воля. / І перше бажання було — тікати...» [7, с. 189].

Друге бажання було наїстись, третє — кричати: «Я — вільний» [7, с. 190], четверте — забути, п'яте — помститись, шосте — любити «це сонце і тепле, й пахуче», «цей берег, чайний ніжний... і свіжу травичку за дротом «шпер-зони» [7, с. 191], згодом з'явилося сьоме бажання — збагнути... Взагалі, можна сказати, що найголовніше в цій поемі — віра в радянську людину, в силу її розуму і волі до боротьби, в здатність на подвиг в ім'я Вітчизни.

У чотирьох віршах героїчної сюїти «Залізом і кров'ю», перша назва якої — «Запорожці», постають живі образи незабутніх героїв Великої Вітчизняної війни, які йшли тяжкими дорогами війни і гинули за Батьківщину. Складається сюїта з чотирьох частин. Її герої зустрілися на одній з воєнних доріг — земляки із Запоріжжя: танкіст Лобода, старшина Заболотний, снайпер Горіх та директор районного банку Гончарук, що пристав по дорозі до них. Автор окреслює їхні характери й вдачу. На нашу думку, найкращим у сюїті є фрагмент «сну Заболотного». Заболотному наснилося, що «по корчах, по камінню без шелесту йде незабутній його батальйон» [6 с. 90]. І навіть коли старшина заспівав, як колись на маневрах, «Если завтра война», батальйон його не підтримав. Аж ось пролунала команда: «Мертві, крок уперед!» [6, с. 91] і Заболотний залишився один. І тоді Заболотний побачив: «бійці проти сонця стоять, а від жодного тіні нема» [6, с. 91]. Мерці утворили ніби міст над прірвою, і по них пройшов старшина на той майдан, де молодь без зброї, в барвистих вінках... А як пройшов, «захитався — і в прірву бездонну упав безіменних героїв ланцюг» [6, с. 93]. Пишучи про минуле, поет дбає про майбутнє, яке він хоче зберегти від можливої війни, своїх сучасників він закликає до оборони миру.

Урочиста увертюра «Нащадки Прометей» починається традиційним образом прикутого до скелі титана: «Життя віддавши за людей, / Богами і людьми забутий, / Конав безмовно Прометей, / До скелі ланцюгом прикутий. / Ясне чоло його в крові / Над світом гордо підвелось, / І в золотім його волоссі / Сріблились хмари снігові. / Клялись уста його і руки / Без сліз, без слова каяття / За світло, за людське життя / Приймати ці довічні муки» [6, с. 100].

Поет розповідає про нащадків Прометей, які ставали на шлях боротьби, а зараз йдуть «вітатися з прийдешнім днем» [6, с. 104]. Як наслідок цієї боротьби — «за ланкою спадає ланка» [6, с. 104] з важкого ланцюга, яким прикуто титана. Саме нащадків Прометей — трудівників і борців за щасливе життя людства — ушлявлює автор.

У вірші «Усе боюсь не встигнути...» автор відтворює прагнення пережити, відчутти, осмислити все, чим живуть його сучасники, збагнути складне і напружене ХХ століття: «Творю, руйную, мучусь, і люблю, / І не спинюсь, аж поки серцем стихну, / І все одно — чогось не дороблю, / І все одно — кудись таки не встигну» [7, с. 178].

Дослідивши цю збірку, ми можемо сказати, що вона засвідчила властиві Ігорю Муратову невситиму жадобу пізнання, гостроту і проникливість допитливої думки, щедру буянню й широку амплітуду почуттів, гармонію думки, почуття і форми віршів, багатство їх ритміки та інтонації, високу поетичну культуру.

Отже, поетична збірка Ігоря Муратова доводить, що категорія історичного часу дозволяє йому, як і будь-якому іншому письменнику, реалізувати свої роздуми про смисл людського життя, про зв'язок людини з природою, про те, що є найвищою цінністю для кожної людини.

Література:

1. Ільницький М. Нотатки про поезію / Микола Ільницький // Радянське літературознавство. — 1981. — № 5. — С. 37–45.
2. Каган М. С. Время как философская проблема / Моисей Самойлович Каган // Вопросы философии. — 1982. — № 10. — С. 117–124.
3. Кенігсберг М. І в кожній пісні — відгук бурі... (Поезія Ігоря Муратова) / Марія Кенігсберг // Радянське літературознавство. — 1968. — № 8. — С. 3–14.
4. Копистянська Н. Аспекти вивчення художнього часу в літературознавстві / Нонна Копистянська // Радянське літературознавство. — 1988. — № 6. — С. 11–19.
5. Муратов І. Л. Вибрані поезії: У 2 т. / Ігор Леонтійович Муратов; вступ. ст. Леоніда Первомайського. — К.: Дніпро, 1972. — Т. 1: Лірика. Балади. — 423 с.
6. Муратов І. Розчахнута брама. Ліричний літопис / Ігор Муратов. — К.: Радянський письменник, 1967. — 135 с.
7. Муратов І. Л. Твори: в 4 т. / Ігор Леонтійович Муратов; передм. Миколи Ільницького; упоряд. Наталія Білецька-Муратова. — К.: Дніпро, 1982. — Т. 1. — 415 с.
8. Поэтика. Словарь актуальных терминов и понятий / главный науч. ред. Н. Д. Тамарченко. — М.: Издательство Кулагиной; Intrada, 2008. — 358 с.

**The Historical Time as the Dominant Category
in the Poetic Collection «Cracked Gate» by Ihor Muratov**

This article is dedicated to the investigation of historical time as the dominant category in the poetic collection of a famous Soviet writer Ihor Muratov «Cracked gate». The analysis of the collection has revealed the peculiarities of the author's style and emotionality: the thirst for cognition, acuteness and penetration of curious thought, generous rampage and wide range of feelings, harmony of thoughts, sense and forms of poetry, wealth of rhythm and intonation, high poetical culture.

УДК 821.161.2.09:7.036.1](47+57)1950/1960

Наталія Ксьондзик (Київ)

**ЛІТЕРАТУРНО-СТИЛЬОВІ ЧИННИКИ
ДЕЗІНТЕГРАЦІЇ СОЦРЕАЛІЗМУ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ
(1950–1960)**

Один із основних виходів з-під впливів соцреалізму, а також його поступової дезінтеграції полягав в апеляції до інших літературно-стильових пропозицій, що логічно з огляду на специфіку походження цього наскрізь еkleктичного явища, в межах якого спершу було акумульовано численні попередньо усталені традиції, а згодом новостворений субстрат проголошувався за абсолютно нове слово в літературному дискурсі. Проте, якщо дослідники переважно розглядають те, як соцреалізм маніпулював іншими стилями, ми спробуємо проаналізувати, як ці стилі виборсувалися з-під його диктату, активізуючи ті чи ті свої особливості, що суперечили основним соцреалістичним настановам і розламували єдину естетичну систему.

У 1950–1960-х рр. на світ почали з'являтися твори, які, якщо не повністю випадали із соцреалістичної схеми (за ідеологічними, скажімо, настановами), то принаймні не відповідали їй за стильовими ознаками. Таких прецедентів було чимало, що й породжувало розхитування системи. Власне, як чинників подібного розхитування, так і шляхів виходу з-під її впливів була певна кількість. Спробуємо проаналізувати й узагальнити найпоказовіші з них, проте з огляду на часову й просторову (Радянська Україна) специфіку дослідження обмежимося лише деякими з них, розділивши основний дезінтеграційний потік на умовні категорії, що, подеколи перегукуючись і маючи спільні риси, були цілком відмінними його складовими. Виокремлюємо